

Жуковська Я.М.

УДК 336.221

ПОДАТОК НА ПРИБУТОК СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ

Сьогодні є підстави стверджувати, що у податковій історії України прийняття Податкового кодексу засвідчує появу особливих, принципово нових тенденцій. На відміну від попередніх зусиль, спрямованих на побудову базових, первинних елементів нормальної податкової системи, значна кількість сьогоднішніх реформ покликані підготувати існуючу систему до функціонування в умовах швидкого економічного зростання, розвинених фінансових ринків і повноцінної, інтегрованої участі у світових економічних структурах. Важливою частиною цього нового етапу обіцяє стати ініціатива щодо реформування підходів в оподаткуванні ринку страхових послуг, яка і досі є нагальною і надзвичайно тяжкою задачею. Це особливо підкреслюється тим, що варіанти податкових рішень у цій сфері і досі дискутуються навіть у країнах з дуже розвиненими податковими системами, а пов'язані з такими рішеннями технічні та політичні труднощі лише зростають по мірі того, як ускладнюються і глобалізуються відповідні ринки.

Висвітлення проблем оподаткування страхових компаній знайшло своє відображення у працях таких науковців, як С.С. Осадець, О.Д. Вовчак, О.О. Гаманкова, В.Д. Бігдаш, О.М. Залетов, Т.А. Ротова, А.С. Руденко.

В Україні основним рушієм дискусії навколо оподаткування страхових послуг стала зростаюча тривога з приводу існуючих сьогодні широких можливостей для виведення за межі вітчизняної податкової системи масштабних коштів з використанням схем з участю страхових компаній. Існування різних підходів до оподаткування реального сектора економіки та страхового ринку слугує стимулом переведення доходів із секторів з вищим податковим навантаженням до сектора страхування, де воно значно нижче, та є передумовою для розповсюдження фінансових схем з метою мінімізації податків.

З одного боку, страхування розглядається як господарська діяльність страховиків, спрямована на отримання прибутку, а з іншого – як інструмент податкової оптимізації, що використовується іншими учасниками процесу суспільного відтворення для зменшення витрат на сплату податків. Чинники, що негативно впливають на розвиток ринку страхових послуг, призводять до його використання суб'єктами господарювання для оптимізації оподаткування та здійснення перетоку коштів за межі України. Водночас він може використовуватись з цілком легальною метою – для зменшення податкового навантаження завдяки розбіжностям в оподаткуванні страхового та реального сектору економіки[5].

Використання страхового ринку в оптимізаційних схемах було пов'язано передусім зі специфікою їх оподаткування (3% від суми валових внесків, зменшених на суми, сплачені в перестраховування перестраховикам-резидентам).

В умовах діючої раніше системи оподаткування страхових компаній на зменшення оподатковуваного доходу впливали лише страхові платежі, сплачені за договорами перестраховування зі страховиками-резидентами, і зазначені компанії активно використовували цей механізм для мінімізації власних податкових зобов'язань. Схеми з використанням перестраховування відбувалися за рахунок перестраховування ризиків у спеціально створених страхових компаніях, які, не декларуючи належні до сплати податкові зобов'язання, ліквідувалися з використанням механізму банкрутства через суд.

Сьогодні на податковому обліку перебуває 1299 страхових компаній та їх відокремлених підрозділів [6].

Надходження податку на прибуток від страхової діяльності протягом останніх чотирьох років коливається в межах від 2,2% до 3% суми валових внесків і перебуває у прямій залежності: збільшуються валові внески – зростає сплата податку на прибуток.

Загальна сума валових внесків страховиків сягала 16,3 млрд.грн. у 2009 році та 7,1 млрд.грн. за I півріччя 2010 року. Сума валових внесків, одержаних платником або нарахованих на його користь за договорами страхування і перестраховування за I півріччя 2010 року становила 7181,7 млн.грн., що на 1849,1 млн.грн. менше, ніж за аналогічний період 2009 року (9030,8 млн.грн.). Скоригований оподатковуваний дохід від страхової діяльності за I півріччя 2010 року становив 4777,3 млн.грн., що на 128,2 млн.грн. (або на 2,6%) менше, ніж за відповідний період 2009 року (4905,5 млн.грн.). Загальна задекларована сума податку на прибуток за I півріччя 2010 року склала 215,4 млн.грн., що на 116,1 млн.грн. менше порівняно з аналогічним періодом 2009 року (331,5 млн.грн.), при цьому від страхової діяльності – на такому ж самому рівні: 138,0 млн.грн. за I півріччя 2010 року та 139,6 млн.грн. за I півріччя 2009 року [6].

Незважаючи на зменшення загального обсягу нарахованої суми податку на прибуток, рівень податкової віддачі в страховій галузі (співвідношення нарахованої суми податку на прибуток та суми валових внесків, одержаних платником на його користь за договорами страхування та перестраховування) поступово збільшується: 1,92% при 1,7% на початку 2010 року.

Вирішення проблеми використання страхового ринку як інструменту податкової оптимізації можливе шляхом переходу до загальної системи оподаткування, що передбачено в Податковому кодексі України.

Запровадження в Податковому кодексі порядку оподаткування прибутку страховиків на загальних підставах, отриманого компаніями при здійсненні операцій зі страхування (крім довгострокового страхування життя), дасть змогу не тільки встановити єдиний підхід до оподаткування прибутку страховиків та інших суб'єктів господарювання, а й забезпечить розвиток класичного страхування та поступове вирішення проблеми припинення використання підприємствами страховиків для оптимізації податків, а також відповідатиме міжнародній практиці [4].

Податковим кодексом передбачається запровадження нової системи оподаткування прибутку страховиків – у два етапи.

Перший етап ґрунтується на нормах п. 8 підрозділу 4 розділу XX «Перехідні положення» – це збереження протягом наступного звітного року нинішньої бази оподаткування страхової діяльності податком з премій, за винятком операцій з довгострокового страхування життя, одночасно з розрахунком оподаткованого прибутку від страхової діяльності, податок з якого за результатами року не сплачується [1].

Потреба у застосуванні першого етапу оподаткування страховиків полягає в необхідності не допустити втрати бюджету і мати змогу порівняти стан надходжень податку на доходи страховиків за чинним порядком і стан надходжень з податку на прибуток за загальною системою оподаткування в майбутніх звітних періодах.

Щодо фінансової та іншої діяльності страховика, не пов'язаної зі страхуванням, то на перехідний період при обчисленні об'єкта оподаткування прибуток від такої діяльності визначається шляхом зменшення суми доходів звітного періоду (фінансові та інвестиційні доходи, інші операційні доходи, прибуток від операцій з цінними паперами, деривативами та іншими, ніж цінні папери, корпоративними правами, а також інші доходи) на суму витрат звітного податкового періоду безпосередньо не пов'язаних зі страхуванням або розподілених пропорційно до питомої ваги вищезазначених доходів у загальному обсязі доходів страховика (адміністративні витрати, інші операційні втрати, фінансові витрати, інші витрати звичайної діяльності).

Другий етап впровадження Податкового кодексу в страхуванні – це перехід з 2012 р. на загальну систему оподаткування прибутку страховика з низкою специфічних для страхового сектора особливостей.

Відтак за неповний 2011 р. планується напрацювати аналітичний матеріал, який дасть змогу визначити прогресивнішу систему оподаткування для страхового ринку хоча не є таємницею, що при переході на загальну систему оподаткування суттєво ускладниться адміністрування цього податку у зв'язку з необхідністю враховувати позиції за кожним договором страхування (коли його укладено та розірвано, як змінено, як було розраховано страхові резерви та здійснено виплати страхового відшкодування тощо) окремо по ризикових видах страхування, страхуванню життя, а також довгостроковому страхуванню життя та пенсійному страхуванню, що є пільговими видами з метою оподаткування.

Страхування життя належить до виняткової діяльності лайфхових компаній. Особливістю цієї галузі є поєднання її в межах усіх видів страхування, пов'язаних зі страховим захистом життя й здоров'я особи, а також додатковим пенсійним забезпеченням. При цьому одні види належать до довгострокового (накопичувального), а інші – до загального страхування життя.

Передусім Податковим кодексом продовжено реформування операцій з довгострокового страхування життя та надання більш широких податкових привілеїв. Як визначалося вище, для компаній зі страхування життя збережено на перехідний період і в подальшому нульовий податок за довгостроковими договорами страхування життя і пенсійного страхування. До того ж суттєво змінено термін «договір довгострокового страхування життя». Згідно з чинним законодавством зазначений договір з метою оподаткування вважається довгостроковим, якщо його укладено на 5 років і більше, і такий договір не передбачає часткових виплат протягом перших 5 років його дії, крім тих, що провадяться у разі настання страхових випадків, пов'язаних зі смертю застрахованої особи або нещасним випадком чи хворобою застрахованої особи, що призвели до встановлення застрахованій особі інвалідності I або II групи [1].

Отже, податкову пільгу значно розширено як для лайфхових страхових компаній, так і для роботодавців-страхувальників.

Водночас зазначений термін з метою недопущення під час виплати страхової суми будь-яких зловживань з боку роботодавця-страхувальника щодо застрахованих працівників доповнено заборонаю для роботодавця мати статус вигодонабувача за довгостроковим договором страхування життя для збереження податкової пільги.

На відміну від чинного порядку, відповідно до якого дохід від страхових послуг визначається за правилом першої події (дата набрання чинності договором страхування або сплата страхового внеску), Податковим кодексом передбачено, що датою збільшення доходів від страхової діяльності є дата виникнення відповідальності платника податку – страховика перед страхувальником за укладеним договором, що впливає з умов договорів незалежно від порядку сплати страхового внеску.

Тобто страховик несе відповідальність за договором з моменту, передбаченого умовами договору, і саме з цього моменту здійснює збільшення свого доходу.

У свою чергу для довгострокових договорів страхування життя та інших договорів страхування, укладених на строк понад один рік, а також договорів страхування, укладених відповідно до Закону про недержавне пенсійне забезпечення, дохід у вигляді частини страхового внеску визнається в момент виникнення у платника податку права на отримання чергового страхового внеску відповідно до умов зазначених договорів, що є важливим принциповим моментом на користь страховика.

Новий порядок оподаткування податком на прибуток страхової діяльності, який впроваджується з 2012 р., визначено ст. 156 Податкового кодексу, якою надано переліки доходів і витрат від страхової діяльності, та ці переліки не є виключними.

Також в податковому обліку страховика беруть участь доходи та витрати, визначені загальними статтями 135 і 136 – по доходах і статтями 138 і 139 – по витратах.

Стаття 156 містить три частини (пункти) у зв'язку з неоднаковим підходом до оподаткування прибутку страховиків, які здійснюють ризикові види страхування та лайфове страхування, а також застосуванням різних ставок оподаткування за окремими операціями страховиків.

Податковим кодексом запроваджено нове економічне поняття прибутку як об'єкта для оподаткування страхової діяльності.

Починаючи з 1997 р. і до теперішнього часу об'єктом оподаткування визначався дохід у вигляді страхових платежів, зменшених на суми платежів за договорами перестраховання. Податковий кодекс запровадив перехід страховиків на загальну систему оподаткування прибутку від страхової, а також фінансової та іншої діяльності, не пов'язаної зі страхуванням [4].

Пункт 156.1 вищезазначеної статті встановлює перелік специфічних доходів, пов'язаних зі страхуванням, які враховуються при визначенні прибутку страховика, п. 156.2 – відповідно перелік суто страхових витрат. Пункт 156.3 передбачає, вимогу щодо ведення страховиками окремого обліку доходів і витрат, пов'язаних з отриманням прибутку, що звільняється від оподаткування або оподатковується за ставкою нижчою, ніж загальна ставка.

Розглянемо детальніше зазначені види доходів і витрат. Основним доходом у страховій компанії є, звісно, страхові платежі (внески, премії), нараховані страховиком за укладеними договорами страхування, співстрахування і перестраховання.

Терміни «страхування» і «перестраховання» та поняття операцій зі співстрахування встановлено Законом про страхування.

Відповідно до ст. 1 цього Закону страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати фізичними та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) і доходів від розміщення коштів цих фондів. Перестраховання – це страхування одним страховиком (цедентом, перестраховальником) на визначених умовах ризику виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником у іншого страховика (перестраховика) – резидента або нерезидента, який має статус страховика або перестраховика, згідно з законодавством країни, в якій його зареєстровано [2].

Відтак перестраховик разом із цедентом (перестраховальником) несе відповідальність за договором перестраховання відповідно, отримує за це від цедента обумовлену частину страхової премії. Операції з перестраховання є необхідною умовою для забезпечення платоспроможності страховиків, надійності, безпеки та диверсифікованості розміщення страхових резервів.

Тому з метою недопущення подвійного оподаткування страхових премій Податковим кодексом передбачено зменшення страхових премій, нарахованих страховиком за укладеними договорами страхування, співстрахування, перестраховання, на суму страхових премій, нарахованих за договорами перестраховання.

Нагадаємо, що страхова організація може як передавати ризики в перестраховання іншим страховикам або професійним перестраховикам, так і приймати в перестраховання ризики від партнерів (страховиків або професійних перестраховиків), тобто страховик одночасно може бути й перестраховальником (цедентом), і перестраховиком. Це веде до того, що одна операція (наприклад, придбання цедентом перестраховального захисту) буде витратною у цедента та дохідною у перестраховика [4].

Таким чином, якщо в перехідний період Податковий кодекс попереджує страховий ринок від розповсюдження фінансових схем, то вже через рік страховики матимуть змогу зменшувати базу оподаткування на перестраховувальні премії, що, на нашу думку, сприятиме застосуванню схем ухилення від оподаткування.

Щодо співстрахування, то згідно зі ст. 11 Закону про страхування предмет договору страхування може бути застрахований за одним договором страхування та за згодою страхувальника – кількома страховиками (співстрахування). При цьому в договорі мають міститися умови, що визначають права та обов'язки кожного страховика. Тому страхові платежі, страхові внески та страхові премії за договорами співстрахування включаються до складу доходів страховика (співстраховика) тільки в розмірі його частки страхової премії, передбаченої договором співстрахування.

Основним найвагомішим видом витрат у страховика є нараховані суми страхових виплат за договорами страхування, співстрахування та перестраховання.

Щодо страхового відшкодування, то це та сама страхова виплата, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування і страхування відповідальності у разі настання страхового випадку. Отже, термін «страхова виплата» охоплює як виплати страхового відшкодування, так і анuitети, пенсії, ренти та інші види виплат, передбачені договором страхування.

Зазначимо, що страхові виплати нараховуються за страховими випадками, настання яких підтверджено відповідними документами, в порядку, встановленому чинним законодавством. Порядок здійснення страхових виплат регулюється ст. 25 Закону про страхування, а саме: здійснення страхових виплат і виплата страхового відшкодування проводяться страховиком згідно з договором страхування на підставі заяви страхувальника (його правонаступника або третіх осіб, визначених умовами страхування) і страхового акта (аварійного сертифіката), який складається страховиком або уповноваженою ним особою (аварійним комісаром) у формі, що визначається страховиком [2].

Страховий ринок є достатньо потужним фінансовим інструментом, і від його стану, рівня розвитку залежить інвестиційна привабливість держави. Тому відносини, що виникають у сфері страхування, підпадають під особливе правове регулювання з боку держави.

Звичайно, розглянуті питання не є вичерпними і повинні стати лише початком дискусії щодо потенційних наслідків змін у оподаткуванні страхової діяльності. Однак при всьому розмаїтті цих питань, відповіді на них повинні стати фундаментом для реформування існуючої системи і виведення її на цивілізований і необхідний сьогодні Україні рівень.

Джерела та література:

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010р. №2755-VI : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>
2. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. №85/96-ВР (зі змінами та доповненнями) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>
3. Про оподаткування прибутку підприємств : Закон України від 28.12.1994 р. №334/94-ВР (зі змінами та доповненнями) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>
4. Макарка Л. Податок на прибуток страхових компаній / Л. Макарка // Вісник податкової служби України. – 2011. – № 1. – С. 17-26.
5. Іллюшко О. Страховий ринок – інструмент податкової оптимізації / О. Іллюшко, А. Страшний // Вісник податкової служби України. – 2010. – № 43. – С. 12-13.
6. Офіційний сайт Державної податкової адміністрації України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sta.gov.ua>

Журавльова Т.О., Назаркіна Л.І.

УДК 336.71

ШЛЯХИ СТРАТЕГІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Національна банківська система України історично формувалась на принципах залучення національного капіталу в ресурсну базу банків і трансформації цього капіталу на потребу економіки. Відповідно до цього формувались і системні відносини між банками і реальним сектором економіки, між банками та державою.

Постановка проблеми полягає в обґрунтуванні необхідності забезпечення контролю національного капіталу над банківською системою, як базової умови збереження економічного суверенітету України.

Метою даної статті є:

- Виявити взаємозв'язок діяльності національної банківської системи та реального сектору економіки.
- Оцінити стан банківської системи після активної фази фінансової кризи.
- Визначити стратегічний напрям розвитку банківської системи України після кризи 2008 – 2009 років.

Проблеми діяльності банківської системи розглянути в сучасній вітчизняній та іноземній економічній літературі [1,2,3,6,7,8,9]. Неоднозначне їх трактування створює необхідність визначення цього питання.

До 2005 року банки України здійснювали кредитування у переважній більшості реального сектору економіки. Банківська система відіграла важливу роль у розвитку економіки і подоланні кризи державних фінансів 1998 року шляхом вироблення прийнятних як для банків, так і для держави механізмів врегулювання кризи. Тому Україна змогла уникнути у 1998-1999 роках дефолту за внутрішніми державними запозиченнями.

Але вже з 2005 року розпочалось активне поглинання національної банківської системи іноземним капіталом, від протидії якому держава по суті відмовилась. Вона не змогла виробити стратегічного бачення перспектив творення національної банківської системи.

В цей період державні органи влади фактично не спромоглися на законодавчому рівні визначити стратегічне значення національної банківської системи для інтересів країни та обмежити граничний рівень участі іноземного капіталу в капіталі банків.

Прихід іноземного капіталу в українські банки відбувся під відволікаючі розмови про доцільність залучення в економіку країни дешевих іноземних ресурсів. Втім, стрімке зростання іноземного капіталу у структурі банківської системи України не призвело ані до здешевлення кредитних ресурсів для реального сектору економіки, ані до залучення прямих інвестицій у пріоритетні галузі економіки. На відміну від вказаних вище очікувань, відбувалась небезпечна концентрація спекулятивного капіталу у вигляді коротко і середньострокових валютних кредитів лише на кількох ринках: нерухомості, землі, автомобільному, споживчому. У свою чергу, це призвело не тільки до стрімкого зростання цін на базові товари цих ринків (житло, землю, автомобілі, побутові товари), але й до вкрай небезпечної деформації торговельного балансу країни, дефіцит якого на кінець 2008 року склав майже 15 млрд. дол. США. До цього слід додати доларизацію кредитних відносин, особливо з населенням, коли, наприклад, майже 80% іпотечних (тобто довгострокових кредитів) номінувалися в іноземній валюті [10].

Завдяки гіпертрофованому нарощуванню споживчого кредиту, ініційованому банками з іноземним капіталом у вигляді розгалуженої мережі кредитних продуктів, які спрямовувались на придбання імпортованих товарів, відбувалась опосередкована трансформація кредитної заборгованості населення (номінованого у іноземній валюті) у від'ємне сальдо зовнішнього торговельного балансу країни.

Внаслідок цього особливо потужний удар фінансово-економічна криза завдала саме по населенню та відносинах на осі вкладники – банки та банки – позичальники. Адже під час кризи Уряд і НБУ для вирівнювання платіжного балансу (а фактично для виправлення своїх помилок, допущених у період 2005 –